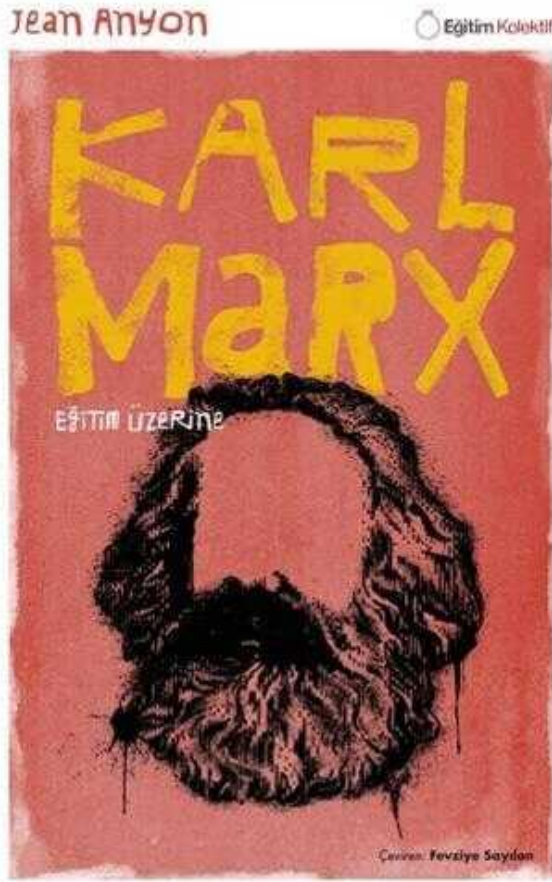

Marx ve Eğitim Üzerine

Ş. Erhan Bağcı¹

Küçük ama eleştirel pedagoji açısından önemli bir kitap, “Marx Eğitim Üzerine”², sevgili hocam Fevziye Sayılan tarafından Türkçe’ye çevrildi ve Ekim 2025 tarihinde Eğitim Kolektifi Yayınları tarafından basıldı. Jean Anyon imzalı kitabın orijinali 2011 yılında Routledge tarafından eğitimle ilgili önemli düşünürleri konu alan bir kitap dizisinde yer almıştı. Türkçe baskısı 102 sayfa; gerçekten küçük ama içeriği bakımından geniş bir ufuk açıyor. Kitabın değerlendirme-sini yapmaya çalıştığım bu yazıyı dört bölüm olarak tasarladım. Az sonra yazarla ilgili kısa bir tanıtım faslı var. Ardından kitap içeriğini, olası okurların okuma arzusunu engellemeyecek dozda ele alacağım. Sonrasında kitabı Türkçe’ye kazandıran hocama kitaptan hareketle yönelttiğim sorular ve cevapları gelecek. En son da bu kitabın

¹ erhanbagci@gmail.com

² Kitabın orijinal başlığı “*Marx and Education*” (Anyon, 2011). Eğitim Kolektifi tarafından yayımlanan çeviri kitabın başlığı ise “*Marx Eğitim Üzerine*” (Anyon, 2025). Hatta kitap kapağında “*Karl Marx Eğitim Üzerine*”. Yayınevi kapakta ve künyede farklı kitap başlıkları kullanmayı tercih etmiş. Ben bu yazı boyunca Türkçe kitabın künyesindeki gibi “*Marx Eğitim Üzerine*” başlığını kullandım.

Eleştirel Pedagoji takipçileri için ne ifade ettiğine ilişkin bir sonlandırma faslı olacak.

Yazar Faslı

Önce yazar. Jean Anyon (1941-2013), Amerikalı bir eleştirel eğitimci ve bir kamusal eğitim eylemcisi. New York Üniversitesi'nde eğitim ve dilbilim üzerine yaptığı doktora, ardından 25 yıl Rutgers Üniversitesi'nde ve sonrasında da New York Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde devam eden çalışmaları boyunca toplumsal sınıf, ırk ve yoksulluk gibi etkenlerin kamusal eğitimi nasıl belirlediği üzerine önemli ve çığır açan ekonomi politik analizlere imza attı. ABD'deki kamusal eğitim mücadelelerinde yol gösteren esin kaynaklarından biri oldu (CUNY Graduate Center, 2013). Özellikle, farklı toplumsal sınıfların devam ettikleri beş farklı okulda yaptığı çalışması (Anyon, 1980) okuldaki eğitimsel etkileşimlerin niteliğinin, dolaşıma sokulan, meşru görülen ve ödüllendirilen bilgi türlerinin kamu okullarında dahi nasıl sınıfsal bir niteliğe sahip olduğunu, farklılaştığını ortaya koyarak, farklı toplumsal sınıflardan gelen öğrencilerin bu okullarda işleyen örtük müfredatla gelecekteki sınıf rollerine hazırlandıklarının görülebilmesini sağladı. Okullar, herkesin geldiği sınıfsal konuma sabitlenmesini sağlamak üzere yapılandırılmıştı ve Anyon'un çalışması bize bunun ne tip mekanizmalarla garanti altına alındığını açıkça gösteren ilk çalışmalardan biri oldu. Bunun ayrıntılarına kitap faslına geçtiğimizde kısaca değineceğiz.

Anyon, eğitim alanındaki eşitsizlikleri, tabi ki sadece okulların iç dünyalarında neler olduğuna bakarak açıklamadı. ABD kentlerinin yoksul semtlerindeki çocukların okul başarısızlıklarının içinde yaşadıkları sosyal, ekonomik, politik ve hatta kentsel bağlamla nasıl ilişkili olduğunu gösteren ve buna karşı radikal bir toplumsal hareket inşa edilmesi gerektiğini savunan çalışmalar da yaptı (Anyon, 1997; 2005).

Okulların iddia edildiği gibi herkese eşit imkânlar sağlamadığını, dolayısıyla eğitimi anlamak için onun arkaplanında işleyen tarihsel ve toplumsal güç ilişkilerine bakmamız gerektiğini gösteren çalışmalarıyla eleştirel pedagojiye önemli teorik ve ampirik katkılar yapmış olan Anyon, 2013 yılında hayata gözlerini kapadı.

Kitap Faslı

Marx Eğitim Üzerine, Anyon'ın uzun yıllar boyunca geliştirdiği ve yukarıda özetlenen eleştirel yaklaşımın ABD'deki kuramsal kaynaklarını ele alan bir çalışma. Yazar bu kitapta, Marxist ve neo-Marxist düşüncenin eğitim araştırmaları, toplumsal sınıf çözümlemeleri, kent okulları, kültür, eleştirel pedagoji ve eğitim politikalarının değerlendirilmesi bakımından sunduğu imkânları tartışıyor. Kitap, Marx'ın açtığı perspektiften eğitim sistemlerine bakan

ABD’li yazarların hangi düşünsel uğraklardan geçtiklerini, ne tür eserler verdiklerini ve somut katkılarını ortaya koyuyor.

Eser, yazarın 2010 Mayıs ayında, yani ölümünden onbeş ay önce Amerikan Eğitim Araştırmaları Derneği’nin kendisine verdiği Yaşam Boyu Başarı ödülünü alırken yaptığı konuşmasıyla başlıyor. Bu konuşma, başlı başına bir tarihsel analiz: 1970’lerin ikinci yarısında ABD’de, özellikle Bowles ve Gintis (1976) ile Michael Apple’ın (1979) kurucu çalışmalarını bir başlangıç noktası olarak işaretliyor ve bu çalışmaların, kendilerinden önceki psikoloji odaklı ve pozitivist eğitim araştırmalarından nasıl farklı ve devrimci bir kulvar açtıklarını dile getiriyor. Bu konuşma, kitabın ilham kaynağı oluyor ve yayıncısının teşvikiyle Anyon, Marx’ın fikirlerinin ve kavramlarının eğitim araştırmalarında nasıl kullanılabileceğine dair bir kitap yazmaya girişiyor. *Marx Eğitim Üzerine*, işte bu kitap ve ABD’deki neo-Marxist eğitim yaklaşımının tarihsel seyrini, yazarın kendi araştırmalarından edindiği bulgular eşliğinde ele alıyor.

Anyon, daha kitabın başında, öncelikli olarak üzerinde durduğu teorik-politik zemini 3 maddede tarif ediyor: 1) Kapitalizm toplumsal, ekonomik ve eğitimsel eşitsizliklerin birincil kaynağıdır; 2) toplumsal sınıf, bu eşitsizlikleri açıklayan başat toplumsal ve eğitimsel dinamiklerden biridir ve 3) kapitalist sistemle birlikte işleyen kültürün analizi, hem neo-Marxist uygulamalar hem de eleştirel sınıf pedagojisi için verimli bir zemin sağlayabilir. Bu zeminden hareketle yazar, yine kitabın giriş bölümünde Marxizmin temel yaklaşımına ve kavramlarına değindikten sonra, Marx’ın ardıllarının onun toplumsal sınıf eksenli analizlerine toplumsal cinsiyet, ırkçılık ve dolayısıyla kültür meselesini ekleyerek açıklama ve dönüştürme kapasitesini nasıl genişlettiklerini tartışıyor ve ardından konuyu, eleştirel pedagojinin bu izlekteki ilk kaynaklarından kabul edilen Gramsci’ye ve hegemonya kavramına bağlıyor. Marx ve takipçilerinin eğitimi nasıl bir analiz konusu hâline getirdiklerinin kuramsal tarihini aktardıktan sonra, kitabın asıl gövdesini oluşturan iki bölüm başlıyor.

Bu bölümlerde yazar, eğitimde neo-Marxizmin gelişimi bakımında belirleyici gördüğü iki dönemde, 1970’ler ve 80’ler ile 1990-2005 yılları arasında, ABD’deki kuramsal gelişmeleri, önemli yazarları ve çalışmalarını değerlendiriyor. Bu kısımları okurlara bırakıyorum fakat şöyle bir fikir vereyim: Anyon, Bowles ve Gintis’in ünlü çalışmalarından başlıyor ve sözü kendisinin çığır açan araştırmasına, 1970’lerin sonlarında New Jersey’de farklı sosyoekonomik çevrelerde bulunan beş farklı ilkokulda yaptığı etnografik incelemelere dayanan toplumsal sınıf ve okul araştırmasına getiriyor. Araştırmanın sonuçları, işçi sınıfı okullarında eğitimin mekanik ve kurallara dayalı olduğunu, üst sınıf okullarında ise daha bağımsız ve kavramsal öğrenme fırsatları sunulduğunu gösteriyor ve böylece okulların toplumsal sınıfa göre farklı gizli müfredatlar yürüttüğünü ortaya koyuyor. Anyon kendi araştırmasının, Bowles ve Gintis’in teorik iddialarının ampirik olarak gösterildiği bir çalışma olduğunun altını çiziyor. Eğitimde fırsat eşitliğine dair popüler söylemlerden şüphe duyanlar ve eleştirel

okul etnografisi ile ilgilenenler henüz görmedilerse, bu kitapta ve bahsi geçen makalede bulacakları çok önemli ayrıntılar olduğunu söyleyebilirim.

1970'ler ve 80'leri ele alırken yazar, Apple'ın müfredat analizlerine referans verip, onun Bourdieu, Williams ve Gramsci'den faydalanarak yaptığı çalışmalarının, eğitim deneyiminin yanı sıra içeriklerinin de neo-Marxist analizlere dâhil edilmesine olanak tanıdığını ve kültürü, dolayısıyla okullardaki kültürel etkileşimi bir araştırma alanı olarak yeniden tanımladığını ifade ediyor. Doğal olarak konu buradan Giroux'ya ve direniş kavramına geliyor. Giroux'nun çalışmalarına referansla öğrencilerin okullarda kendilerine sunulan egemen ideolojiyi kendiliğinden ve kolayca kabul etmediklerini, ona çeşitli formlarda karşı durduklarını, direndiklerini belirten Anyon, aynı tarihlerde neo-Marxist eğitim analizlerine ırk ve toplumsal cinsiyet sorunlarının da girmeye başladığının altını çiziyor. Ayrıntılar kitapta.

Anyon, 1980'lerde önemli çalışmalar yapan Stanley Aronowitz, Donaldo Macedo, Ira Shor ve Peter McLaren'a da değindikten sonra 1990-2005 dönemine geçiyor. Bu tarih aralığında, neo-Marksist eğitim analizlerinde öne çıkan belirleyici gelişmenin öncelikle ırk, toplumsal cinsiyet ve kültür sorunlarının ele alınması olduğunu vurguluyor. Bunun yanı sıra, radikal bir ekonomi politik yaklaşımın da geliştiğini belirtiyor ve kendisini özellikle bu kuramsal konum içine yerleştiriyor. Kapitalizmin eğitim sistemlerini hem piyasalaştırdığı hem de muhafazakârlaştırdığı bu dönemde Anyon'a göre kamusal eğitim çökertiliyor ve bu gelişme özellikle yoksul semtlerdeki okullarda okuyan çocuklar açısından ciddi bir gerileme yaratıyor. Yazar, kitabın bu bölümünde, bir taraftan neo-Marxist eğitim kuramındaki değişimi hem de kamu okullarındaki çöküş göstergelerini birlikte ele alıyor ve buradan da eleştirel pedagojiye yeni bir görev alanı tanımlıyor. Yazara göre eleştirel pedagoji sadece okullardaki eğitimsel süreçleri değil, o okulları çevreleyen ve çöküşe neden olan toplumsal koşulları da içermeli ve okulları, öğretmenleri, öğrencileri, velileri, idarecileri de kapsayan yeni bir toplumsal hareket inşa etmeli. Anyon kitapta, bu döneme ilişkin analizlerini ve önermelerini, yine kendi çalışmalarında ürettiği ampirik dayanaklarla birlikte tartışıyor.

Sonraki bölümde 2007'de ABD'de patlak veren ve dünyaya yayılan ekonomik krizin eğitim alanındaki yansımaları yer alıyor. Amerikan kapitalizminin, bu ekonomik daralma döneminde meydana gelen işsizliğe karşı iki eğitim kampanyası (Zirveye Doğru Yarış ve Hiçbir Çocuk Geride Kalmasın) ile yanıt verdiğini, bunun bir yanılsama yaratmak amacını taşıdığını, iş piyasalarındaki krize neden olan gerçek ekonomi politik dinamiklere bakılmadığında bu tip krizlerin kaçınılmaz ve çözümsüz kalacağını etraflıca tartışıyor.

Son bölüm ise yazarın Marxist teori ve pratiğe yaptığı özgün katkıları anlatıyor. Öncelikle Amerikan kapitalizminin güncel eğilimlerini analiz eden Anyon, Marxist teorinin 19. yüzyılın sanayi kapitalizmine dayandığını ve güncellenmesi

gerektiğini ifade ediyor. Yazara göre finansallaşmış kapitalizmin ve neoliberal dönüşümün ortaya çıkardığı yeni sömürü ve baskı mekanizmalarını anlamak için Harvey'in "mülksüzleştirme yoluyla birikim" kavramı ciddi olanaklar sağlıyor ve mücadele alanı açıyor. Eleştirel pedagoji, açılan bu alandan sınıflarla, derslerle, okullarla sınırlı olmayan ve fakat buralardaki mücadele dinamiklerini açığa çıkartarak daha geniş toplumsal hareketlerin inşasına ve/veya güçlendirilmesine yönelik bir pratik rotaya girmeli; yazar, nihai önerisini de bu şekilde ifade ediyor. Eleştirel pedagoji açısından önemli bir kitap *Marx Eğitim Üzerine*: ABD'deki kuramsal gelişmelerin ve pratik mücadele sorunlarının genel tarihsel çerçevesini çiziyor. Şimdi bu kitabın neden çevrildiğini, içeriğinin eleştirel pedagoji açısından ne anlama geldiğini, bu içerikteki kritik tartışmaları ve bu tartışmaların Türkiye'deki karşılıklarını konuştuğumuz bölüme geçebiliriz.

Çevirmen Fası

Bu bölümde kitabın çevirmeni Fevziye Sayılan ile eser ve onun çağrışımları üzerine gerçekleştirdiğimiz söyleşi yer alıyor. Eleştirel Pedagoji Dergisi'nin Mart 2025 tarihli 77. sayısında da Fevziye Hoca ile Türkiye'de eleştirel pedagoji yayıncılığı üzerine bir söyleşi yapmıştık. Orada, eleştirel pedagojinin Türkiye gündemlerini tartışma imkânı bulmuş, kuramsal ve pratik sorunlarını, içinde bulunduğumuz kültürel iklimin arızalarını, AKP'nin eğitim projesinin niteliğini ve eleştirel pedagojinin farklı boyutlarını ele almıştık. Bu kez ise kendisine, çevirdiği kitap bağlamında sorular yöneltmek istedik.

Erhan Bağcı: *Merhaba hocam. Öncelikle elinize sağlık. Eleştirel pedagoji açısından önemli bir kitabı Türkçe'ye kazandırdınız. Kitap küçük ama içerdiği tartışmalar gerçekten büyük. Pek çok sorun alanını dışarıda bırakmış olsa da Anyon bu kitabında bize ABD'deki kuramsal gelişimin kısa bir tarihçesini veriyor. Tabii ki bu, Marxizmin çeşitli ülkelerdeki tarihçelerinden biri olarak çıkış noktasına Marx'ı koyuyor. Kitabın başlığı da öyle, içeriği de Marx ile başlıyor. Biz de öncelikle ondan başlayalım. Eğitim alanındaki mücadeleler açısından Marx neden önemli veya siz neden şimdi Marx ve eğitim hakkında bir kitap çevirmeye karar verdiniz?*

Fevziye Sayılan: Eleştirel eğitimcilerin Marxizmin açıklayıcı ve analitik gücünden yararlanmaya her dönemde ihtiyaç duyduğunu düşünüyorum. Kimi zaman çevresinde dolaşan savrulmalar ve onu gözden düşüren eğilimler öne çıksa da Marx ve Marxizm toplumu ve okul sistemini, öğrencileri tanıma, anlama, açıklama ve dönüştürme ihtiyacı duyanların öncelikle bakması gereken yerleri bize gösterir. Eğitimcilerin başlıca çalışma sahası olan sınıftaki "sınıf"ın farkında olmanın düzeyini ve pedagojik yaklaşımlarını etkiler. Toplumsal sınıfın, farklı bir yönü olarak eğitime ve okula bakmak için bir perspektif sunar. Ben hiçbir eğitimcinin sınıfsal konumlardan ve meselelerden bihaber olduğunu düşünmüyorum, ancak bunun merkezi rolünü ve diğer bütün ayrımcılık ve tahakküm ilişkilerinin düzenleyici merkezi gücünü teslim etme konusunda Marxizmin yol göstericiliğini kabul edenlerin çoğalmasını isterim. Bu küçük kitabı

daha önce biliyordum, keşke bir 15 yıl önce çevrilseydi. Neoliberal istilanın tam ortasında ateşli tartışma ve mücadele günlerinde daha işlevsel olurdu. Eğitim Kolektifi yayını gündemine almıştı ve önerdiler. Hala ilgi duyanların olması beni mutlu etti.

Erhan Bağcı: *Tabii kitap esasen ABD'deki gelişmelere odaklanıyor. Avrupa'daki tartışmalar ve yazarlar dahi ABD'deki duruma katkıları bakımından çok kısaca ele alınıyor. Türkiye'li okurlar açısından bu bir sorun değil mi?*

Fevziye Sayılan: Evet, eleştirel pedagoji 'neo-Marxist' eğitimcilerden oluşan Amerikan kökenli bir akım. Yazar ve ardından Peter McLaren Amerikan postmodern kültürelci yaklaşımla aralarındaki farkı vurgulamak için kendilerini "Devrimci Eleştirel Eğitimciler" olarak tanımlıyorlar. Bu ikisi, aynı zamanda "Eleştirel Eğitimciler" diye bilinen İngiliz Marxist eğitimcilerle etkileşim içinde. Dolayısıyla yazar kendi konumundan Amerikan eğitim sahasını analiz ediyor. Burada bir sorun yok. Avrupa kökenli tartışmaların en derli toplu ifadesini bir başka kitapta buluyoruz. Kızıl Tebeşir'deki (2006) tartışmaları hatırlıyorum. Yine Kalkedon yayınevinden çıkan Peter McLaren'in "Pedagoji ve Praksis" (2009); Glenn Rikowski'nin "Marxist Eğitim Kuramı ve Radikal Pedagoji (2011) ve Dave Hill'in "Eleştirel Eğitim ve Marxizm" (2016) gibi Atlantığın iki yakasındaki eleştirel eğitimcilerin tartışmalarını izleyebildiğimiz önemli kaynaklar var. G. Rikowski ve D. Hill Amerikan "eleştirel pedagoji" geleneğini oldukça sert bir dille eleştiriyorlar. Marxizmin indirgemeci yorumuyla savrulduklarını söylüyorlar. Onları Marx'tan bahsetmeden Marxizm yapmakla, 'sınıf'tan bahsetmeden Marxist analiz yapmakla ve post yapısalcı modaya kapılmakla suçluyorlar. Ancak eleştirel eğitimciler arasındaki bol polemikli tartışma dönemi, şimdi arkada kalmış görünüyor. Yoğunlukla Trump-Amerikan sorununa odaklanmakla birlikte "karanlık totaliter-faşizan" bir döneme girdiğimiz konusunda sessiz bir uzlaşma var. Uzun neoliberal dönemin yarattığı tahribat ve yıkımın içinden 'hortlak' gibi ortaya çıkan ve eğitim alanındaki ayrımcılık karşıtı ilerici kazanımların süpürülmesini hedefleyen faşizan bir yükseliş var. Bir önceki dönemin geniş ve üretken tartışmaları duruldu. Artık eleştirel eğitimcilere karşı gerici hamlelerle sürdürülen kültür savaşında mevzi tutmak ve direnmek etrafında gündemler var. Giroux'un bu konudaki güzel yazısını öneririm: "Paulo Freire's Legacy and Critical Pedagogy in Dark Times"³. Eski tartışmaların nasıl ve neden içerik değiştirdiğini anlamak için okunabilir.

Erhan Bağcı: *Anyon, eleştirel pedagojinin ABD'deki tarihini büyük ölçüde neo-Marxizmin gelişimi üzerinden okuyor ve bu gelişimi, Marxizmin ırk, toplumsal cinsiyet, kültür ve kimlik gibi yeni mücadele alanlarını kendi analizine dâhil etmesiyle ilişkilendiriyor. Kendisini de özellikle radikal ekonomi politik gelenek içinde konumlandırıyor. Bugün eleştirel pedagojinin, yalnızca okuldaki sınıfsal*

³ <https://www.developmenteeducationreview.com/issue/issue-40/paulo-freire%E2%80%99s-legacy-and-critical-pedagogy-dark-times>

eşitsizlikleri değil, toplumsal yaşamın farklı alanlarında üretilen tahakküm ve eşitsizlik biçimlerini de sorunlaştırdığını görüyoruz. Ancak burada önemli bir kuramsal soru ortaya çıkıyor: Bu mücadele alanlarının eleştirel pedagojiye pratik olarak dâhil edilmiş olması, aralarındaki ilişkilerin Marxist teori içinde yeterince açık ve güçlü biçimde kurulduğu anlamına geliyor mu? Örneğin kadınların ve kuir hareketlerin özgürleşme mücadeleleriyle sınıf mücadelesi arasındaki teorik bağların bugün gerçekten ikna edici biçimde kurulabildiğini söyleyebilir miyiz? Benzer biçimde kültür, kimlik ve tanınma talepleri Marxist analiz içinde tali ya da sınıf dışı meseleler olarak görülmeden kendilerine gerçek bir yer bulabildi mi? Çünkü hâlâ anadilinde eğitim, laiklik, toplumsal cinsiyet ya da kültürel haklar gibi başlıkların doğrudan sınıfsal bir nitelik taşımadığı, bu nedenle eleştirel pedagojinin öncelikli sorunları arasında yer almaması gerektiği yönünde değerlendirmelerle karşılaşabiliyoruz. Sizce Marxizm bu farklı tahakküm ve özgürleşme sorunlarını ortak bir teorik çerçevede birleştirmeyi başarabildi mi? Yoksa pratik mücadelelerin çoğullaşması ile bunları açıklayabilecek bütünlüklü bir kuramsal çerçevenin kurulması arasında hâlâ önemli bir mesafe mi var?

Fevziye Sayılan: Tam da vurguladığın gibi farklı eşitsizlik ve tahakküm yapılarının etkilerine karşı somut durumun somut analizi içinde ilerleyen ve genişleyen bir Marxist analiz rotası oluştu. Şöyle, klasik ve orijinal haliyle Marxizm kapitalizmin sömürü ve eşitsizlik ile bağımlılık ve yabancılaşma üreten temel mekanizmasına odaklanmış durumda. Burada sınıflar meselesinin düzenleyici ve merkezi rolünü kabul edersek sorun yok. Çünkü toplumsal sınıfın cinsiyet, etnisite, dil, din kültürel farklılık sorunlarının yönünü belirleyici bir özelliği olduğunu ben de kabul ediyorum. Neo-Marxizm, kapitalist sömürünün işleyişini kolaylaştırıcı rolü olan bu tahakküm ve baskı yapıları da var ve önemli diyor. Bu perspektifin Marxizmin teorik çerçevesini genişlettiğini düşünüyorum. Belki bu noktada şöyle bir fark var tabii; bazen bu üçlünün işlevi ve rolü eşitleniyor. Marxizm ise hâlâ sınıf meselesinin merkezi rolünü vurgulamaya devam ediyor. Bugün toplumsal cinsiyet ya da etnisite sorunlarını merkeze alan yaklaşımlarda sınıf yaklaşımları belirleyici rol oynuyor. Yani birisinin kuir kimliğinden dolayı dışlanmasının nasıl sınıfsal konumuyla dolayımlandığı içinde yaşadığımız toplumsal gerçeklik içinde tartışmasız biçimde açık bir konudur.

Akademik Marxizm eğitim alanını kısmen ihmal etti. Bir yanda elimizde polemikçi teorik tartışmalar var. Diğer yanda ise orada da burada da, ilerici akademisyenler toplumsal sınıflardan ziyade kimlik, eşitsizlik ya da statü dağılımı ve toplumsal tabakalaşma bağlamında sosyal adaletsizlik sorunlarını çalışmayı ve tartışmayı tercih ediyorlar. Ben şöyle bir yerde durmayı tercih ediyorum. Toplumsal sınıf, toplumdaki her katmanlaşmayı, hiyerarşiyi, konumsallığı ve ayrımcılık mekanizmalarını tuzu kuru olanlarla olmayanlar biçiminde sınıflandırarak, damgalamaya devam ediyor. Okuldaki etnisite ve toplumsal cinsiyet meselelerine daha yakından bakmak istediğimizde, toplumsal sınıfa bakmak zorunda olduğumuzu hepimiz biliyoruz. Eğitimde kızların ikincilliğini sorgulamak istediğimizde “niçin sınıf ile ilgili bilgiye ve analize ihtiyaç duyuyoruz” diye

soralım. Toplumsal sınıf, diğer tahakküm ve baskı yapılarının işleyişini koordine ediyor ve maddi bir temel sağlıyor. Kimlikler gibi değişken ve sabit olmayan yapıların sınıf çıkarlarıyla ve konumlarıyla belirli düzenlilikler ve işleyişler kazandığını görüyoruz. Çünkü kapitalist dünyada toplumlar sınıf temelli sömürü ve eşitsizlik eksenleri boyunca yapılanmaya devam ediyor. Cinsiyetçilik ya da ırk ayrımcılığı sömürü öznesini yani emekçiyi cinsiyetine ya da etnik kökenine göre sınıflandırma sistemi olarak işliyor. Emekçinin yarattığı değere el koyarken sermayeye sınıf sömürsünü artırma avantajı sağlıyor. Böylece egemen ırk/etnisiteden gelmeyen kadın emekçiyi en düşük ücrete razı ediyor. Ancak kapitalizm altında kimlikler meselesi demokratik haklar ve özgürlükler düzleminde son tahlilde çözümsüz değil. Bu noktada kapitalizm altında kalıcı bir eşitlik ya da iyileşme mümkün görünmese de bu böyle. Ancak sınıf kapitalist sistem sürdüğü sürece daima var. Tüm kimlikleri düzenleyen mekanizmalara ve sürekliliklere baktığımızda onun izini görüyoruz.

Bu yörüngeyi takip eden Anyon, toplumsal sınıf analizinin araştırma ve teoride nasıl geliştiğini, Marxist bakış açısının kapitalist toplumda eğitim sisteminin rolünün anlaşılmasını nasıl etkilediğini, kentsel okul reformunun başarısızlıklarının politik ekonomi bakış açısıyla nasıl anlaşılabilirliğini ve kültürel analizin ABD okul dersliklerinde eleştirel pedagojinin temelini nasıl attığını ayrıntılarıyla anlatıyor. Neo-Marxist düşüncenin daha yakın zamanda ortaya çıkan sorunları anlamamıza nasıl katkıda bulunabileceğini değerlendiriyor. Marx ve Eğitim, Marxizmin eğitimciler için hâlâ teorik ve pratik bir araç olarak önemine dikkat çekiyor.

Erhan Bağcı: *Peki siz, Türkiye’de eleştirel pedagojiyi kuramsal ve pratik olarak yeniden düzenlemek ve güçlendirmek için nereden başladınız, neler yaptınız? Önceki röportajınızda buna biraz değinmiştiniz ama belki bu çerçevede yeniden konuşulabilir bu.*

Fevziye Sayılan: Bir atölye ya da grup çalışmasıyla başlamak geliyor aklıma. Bu alana emek ve fikir veren akademisyen ve öğretmen, eğitimcilerin deneyimleriyle başlamak; tarihsel bir kronoloji oluşturmak; temel tartışmaları ve sorunları tanımlayarak sınıflandırmak gibi, yani ilgili literatürü toparlayarak düzenlemek, yeni araştırma gündemleri oluşturarak ilerlemek gerektiğini düşünüyorum. Bu alandaki yerli ve uluslararası konferansları daha etkili biçimde kullanmak, bir araya gelme ve farklılıklarımızı es geçmeden tartışma alışkanlığı edinmeye, diyalog ve tartışma kültürümüzü geliştirmeye ihtiyacımız var. Farklı yaklaşımların tanınması ve diyalog yolunun açık tutulması çok önemli. Eleştirel alan üzerinde rekabetçi gruplar halinde varoluşumuzdan memnun değilim.

Eğitim alanı ağır bir krizin içinde, Maarif Modeli’ne teslim olmuş durumda. Aydınlanma, bilim, özgürlük, laik eğitim etrafında bildiğimiz ve biriktirdiğimiz tüm değer ve fikirleri geçersiz kılmaya yönelik merkezi bir yönelim var. Biz şimdi tam anlamıyla kenardan konuşuyoruz, eleştirel fikirlerin akademide dolaşımının

yolları da pek açık görünmüyor. Eğitimin ideolojik ve toplumsal yeniden üretimdeki işleviyle ilgili yapısal dönüşümlere yönelik yol gösterici analizler gerekiyor. Demokratik eğitim mücadelesini fiilen sürdüren ve eleştirel düşüncelerle dersliklere giren binlerce öğretmen ve eğitimci var. Bu noktada en çok güçlendirici ve umut verici yaklaşımlara ihtiyacımız var. Yani yazmaya ve analize de devam edelim.

Erhan Bağcı: *Anyon'un güçlü yönlerinden biri 1980'de yayınladığı eleştirel okul etnografisi. Hatta kitabında da bu çalışmasından epeyce bahsediyor. Önemli bir çalışma gerçekten. Kendisinin de belirttiği gibi, bir yönüyle Bowles ve Gintis'in analizlerinin ampirik alt yapısını kurduğunu söyleyebiliriz. Zaten yöntem olarak etnografik çalışmaların çok temel kurucu nitelikte olduklarını söylemek mümkün. Sizin de 2000'li yıllarda bir devlet lisesinde işleyen özgün toplumsal cinsiyet rejimini iktidar ve direniş bağlamında ele alan bir okul etnografisi çalışmanız var⁴. O çalışmadan bahseder misiniz okurlarımıza?*

Fevziye Sayılan: Evet, bu güzel araştırmayı yaptığımız 2000'li yılların başı, "hala umudumuz var!" dediğimiz iyimser bir dönemdi. Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama hedefi, resmi eğitim politikası olarak tanımlanıyordu. Biz devlet liselerindeki toplumsal cinsiyet rejimini analiz etmek için yola çıktık. Artık arada geçen süreyi de düşünürsek, bu araştırma sonuçlarıyla birlikte geride kaldı.

Ben aynı dönemde aynı rotada yetişkin eğitimi ve kadın çalışmaları programlarındaki ilgili yüksek lisans derslerimde farklı okul/lise tiplerinde (genel, mesleki lise) ve okullar arasındaki ayrışmaya (toplumsal sınıf temelindeki ayrışmayı) odaklanan "etnografik araştırma seminerleri" dizisi düzenledim ve fiilen öğretmen olan yüksek lisans öğrencileri de kendi liselerinde bu araştırmaları yaptı. Ondan fazla sayıda çeşitli metropol lisesinde bu tür araştırmalar yaptık öğrencilerle. Ne yazık ki o dönemki ders yükümün ağırlığı altında bunları hızlı biçimde yayına hazır hale getiremedim. Arkasından gelen eğitimde toplumsal cinsiyet karşıtlığı döneminde bu veriler de geçersizleşti. Yani topladığımız verilere sahip çıkamadım maalesef. Bunlardan geriye kalan en önemli bilgi, çoğu zaman öğretmenin aslında iyi öğretimi sürdürebilmek için iyi bir araştırmacı olması gerektiğini hep aklımızda tutmamız. Neo-Marxizmin merkezindeki problematik olan üçlü mekanizmanın (sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnisite) işleyişinin ve arasındaki etkileşimin takibinin en yakın bilgisinin öğretmenlerde olduğunu unutmayalım.

Erhan Bağcı: *Türkiye'de bu tip eleştirel okul etnografilerine pek rastlamıyoruz. Belki de büyük ve zahmetli çalışmalar olduğu için. Peki, siz bu konudaki deneyiminize dayanarak, bugün eleştirel pedagoji araştırmacılarına okullardaki*

⁴ http://kasaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/34/2013/03/alev_fevziye-iktidar-direnis.pdf

hangi süreçleri incelemelerini önerirsiniz? Başka türlü soralım, bugünün Türkiye'sinde eleştirel okul etnografilerinin olası konuları nelerdir size göre?

Fevziye Sayılan: Bu dönem araştırma gündemi okullardaki/eğitimdeki büyük dönüşümün çeşitli yönlerine mercek tutmak olmalı. Maarif Modeli altında okullarda ve eğitimde yaşanan dönüşüme yönelik araştırma gündemleri geliştirmek önemli. Ayrıca okullar ve yetiştirme sistemi uzun neoliberal dönemin sonunda Türkiye kapitalizminin sınıf sistemine daha açık biçimde yerleşti. Toplumsal sınıf ve eğitim arasındaki ilişkinin ampirik veriyle desteklenen yapısal analizi önemli bir ihtiyaç. Bu dönem okullarda eleştirel etnografik araştırmayı uzaktan ve dışarıdan yürütmenin koşulları biraz daha zorlaştı. Sendikalar katılımcı eylem araştırması türü öğretmen-eğitimci araştırmaları ile ilgili gündemler oluşturabilirler. Özellikle okul kültüründe yaşanan dönüşümün eğitimcilerin ve öğrencilerin gözünden betimsel analizine dönük gündemler oluşturulabilir. Karma eğitime dayalı laik okul kültürünü dönüştüren yönetsel pratikler var. Bunları izlemek, dökümünü çıkarmak, öğretmenlerin deneyimlerini toplamak olabilir. Ders kitapları ve müfredata yönelik içerik analizi-eleştirel söylem analizi olabilir yine. Yani sahası okullar ve eğitim alanı olan yoğun bir araştırma gündemi var.

Erhan Bağcı: *Teşekkürler, güzel bir söyleşi oldu.*

Sonuç Fash

Marx Eğitim Üzerine hakkındaki bu yazının hazırlandığı zaman diliminde, Türkiye'de eğitim sistemi ve hatta bütünüyle yaşamlarımız topyekûn bir taarruz altında. Bu taarruz zaten hiç bitmiyor; tarihin motoru kesintisiz işlemektedir. Eşitsizlikler ve tahakküm, insanlığın hep gündeminde oldu; direnişler de öyle. Direnişlerin ve yeni bir yaşam kurma girişimlerinin bugüne kadar üretilmiş en güçlü kaynağı olarak Marxizm de, hem eğitime hem de yaşamın her alanındaki mücadelelere, yeni boyutlar ve yeni bakış açıları ile zenginleşerek kaynaklık etmeye devam ediyor.

Anyon'un kitabının bugün için belki de en önemli hatırlatması şu: Eğitimde eşitsizlik, yanlış politikaların, kötü yöneticilerin veya yetersiz öğretmenlerin varlığı nedeniyle tesadüfi olarak ortaya çıkmaz. Okul, kendisini kuşatan toplumsal ilişkilerden bağımsız bir kurum değildir; sınıflı ve çeşitli hiyerarşilerden müteşekkil bir toplumun okul sistemlerinin de sınıfsal ve hiyerarşik olması şaşırtıcı olmamalı. Bu nedenle eğitimde ne olduğunu anlamaya çalışırken, onun içinde yer aldığı toplumu anlayarak işe başlamak şarttır. Okulların içinde yer aldıkları tarihsel ve toplumsal güç ilişkileri, bu ilişkilere bağlı işbölümü, bu işbölümünü mümkün kılan normatif düzenekler ve okulların burada üstlendikleri rol anlaşılmadan, ne herhangi bir eğitimsel pratiği anlamak ne de okulları değiştirmek mümkündür. Eleştirel pedagoji, kulaklarımıza hiç durmadan bunu fısıldamaktadır.

Eleştirel pedagoji gerçekçi ders planları tasarlamaya, etkileşimli ders anlatmaya, adil sınavlar yapmaya, öğrencilerle iyi ilişkiler kurmaya indirgenemez; dünyayı değiştirme arzusudur. Başarısı ancak bu arzuya referansla değerlendirilebilir. Sınıfsal, kültürel, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler eğitim süreçlerinde ne kadar sorunsallaştırılıyorsa; öğrenciler iklim değişikliğinin, kirliliğin, aşırı hava olaylarının, yangınların, sellerin, biyoçeşitlilik kaybının ve benzeri ekolojik kriz göstergelerinin kapitalizmin kaçınılmaz sonuçları olduğunu ne kadar görebiliyorsa; tarihsel olarak kurulmuş tüm eşitsizliklerin ve hiyerarşik yapıların, ancak insanların bilinçli kolektif eylemiyle dönüştürebileceği ne kadar öğrenilebiliyorsa, eğitim o kadar başarılı sayılabilir. Marxizm, bu bakımdan eleştirel eğitimciler için yol gösterici olmaya devam ediyor. *Marx Eğitim Üzerine* de bu bakımdan değerli bir kitap.

Çıkış noktası küçük bir kitabın neler içerdiğini anlatmak olan bu yazı, gördüğünüz üzere ne kadar büyük meselelere kadar geldi. Kitaplar bize yeni kapılar açıyor, yollar gösteriyor; bazen de göz ardı etmeye başladıklarımızı hatırlatıyor. Güçlü hatırlatıcılara ihtiyaç duyduğumuz zamanlardan geçiyoruz. Marx, eleştirel eğitimciler açısından en önemli kaynaklardan biri; Marxist analiz sabit kalmasa da Marxizm gücünü korumaya devam ediyor. Sadece dünyayı anlamak için değil, onu değiştirmek için.

Kaynakça

- Anyon, J. (2005). *Radical possibilities: Public policy, urban education, and a new social movement*. Routledge.
- Anyon, J. (1997). *Ghetto schooling: A political economy of urban educational reform*. Teachers College Press.
- Anyon, J. (1980). Social class and the hidden curriculum of work. *Journal of Education*, 162(1), 67–92.
<https://doi.org/10.1177/002205748016200106>
- Apple, M. W. (1979). *Ideology and curriculum*. Routledge
- Bowles, S., & Gintis, H. (1976). *Schooling in capitalist America: Educational reform and the contradictions of economic life*. Basic Books.
- CUNY Graduate Center. (2013). In memoriam: Jean Anyon. The Graduate Center, City University of New York. <https://www.gc.cuny.edu/news/memoriam-jean-anyon>
- Eleştirel Pedagoji Dergisi (2025). Fevziye Sayılan ile Röportaj. Eleştirel Pedagoji Dergisi, Mart, Sayı: 77. <https://elestirelpedagoji.org/wp-content/uploads/2025/04/9.fevziye-sayilan.pdf>